

BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

DE MARKTPLAATSEN

VAN DE VIJFHOEK

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST

STAD BRUSSEL

L'ancienne rue d'Isabelle, voûtée au XVIIIe siècle, sous le n° 10 de la place Royale.

la Ville. Au centre de cette cité s'élevait la *Domus Isabellae*, vaste édifice de prestige devant servir tant au Grand Serment des Arbalétriers qu'à la Cour. Cette *Domus Isabellae* fut édifiée d'après les plans dessinés par Jacques Franquart. Il s'agissait d'une construction carrée, de 14 m de côté, appuyée au mur de la première enceinte avec vue et accès vers la *Warande* du côté est. Une tour de la première enceinte servait de fondation à la tour d'escalier du nouveau bâtiment.

Le dernier vestige de ce tronçon d'enceinte est conservé au sein du Palais des Beaux-Arts, rue Ravenstein, 23. Actuellement seule la salle de tir inférieure de cette tour est visible sur demande (monument classé, 2002). Ceci nous ramène à ce que certains appellent encore les « souterrains de la place Royale », où un tronçon de l'ancienne rue d'Isabelle est encore visible. Ce tronçon, voûté vers 1775 longe le niveau inférieur des caves de la chapelle de Charles Quint, du côté occidental. Malheureusement aucune trace du raccord de l'enceinte avec ce bâtiment n'a pu être mise en évidence.

BIBLIOGRAPHIE

- Atlas du sous-sol archéologique de la région de Bruxelles, 10.2. Bruxelles. Pentagone. Découvertes archéologiques, Bruxelles, 1997.*
- BILLEN, CL. et DUVOSQUEL, J.-M., *Bruxelles, Antwerpen, Fonds Mercator, 2000 (collection Villes d'Europe).*
- DES MAREZ, G., *Guide illustré de Bruxelles: Monuments civils et religieux, Bruxelles, 1979.*
- DE WAHA, M., *Les enceintes sur arcs des anciennes principautés belges, Les enceintes urbaines (XIIIe-XVIe siècle), Paris, CTHS, 1999, pp. 197-210.*
- D'OSTA, J., *Dictionnaire historique et anecdotique des rues de Bruxelles, Bruxelles, 1986.*
- HENNE, A. et WAUTERS, A., *Histoire de la ville de Bruxelles (nouvelle édition du texte original de 1845), Bruxelles, 1975.*
- Le Patrimoine monumental de la Belgique, Bruxelles - Pentagone, 3 tomes, Liège, 1989-1994.*
- MARTINY, V.G., *Bruxelles. Architecture civile et militaire avant 1900, Braine-L'Alleud, 1992, pp. 63-71.*

DE MARKTPLAATSEN

VAN DE VIJFHOEK

Brussel en de eerste handelsactiviteiten.....	5
Diversificatie van de stedelijke activiteiten en de eerste vermeldingen van markten	6
Markt en macht.....	7
Ligging van de voornaamste markten en grote inval- en verkeerswegen van de stad	7
Uitrustingen bestemd voor de handel en controle van de waren ...	9
Marktplaatsen aan de rand van de stad	14
Het kanaal van Willebroek en de nieuwe handelszones van Brussel.....	15
Markten, stedenbouwkundige projecten en grondspeculatie	19
De 19de eeuw: markten en nieuwe handelsruimten.....	23
Grote werken en handelsvestigingen.....	27
De markten van vandaag	29
De inrichting van de oude marktplaatsen	31

Omslag:
Sfeerbeeld van de Oude Markt (1946).

Het patrimonium van een stad beperkt zich niet tot haar monumenten. Ook het netwerk van straten en pleinen is rijk aan betekenissen en vertelt in sommige gevallen zelfs iets over de aloude verstedelijkingsgeschiedenis. Ondanks de grondige gedaanteverwissing die het centrum van Brussel na twee eeuwen verbouwingen heeft ondergaan, kunnen we nog ruim-

Het tracé van de Grasmarkt roept nog de herinnering op aan de middeleeuwse weg die hier eertijds liep. De Grasmarkt maakte vroeger deel uit van de Steenweg, die de stad in oostwestelijke richting doorkruiste en omvatte een aantal markten waar voornamelijk vleeswaren werden verkocht. Vandaag vormt ze één van de belangrijkste assen van het toeristisch centrum van Brussel.

ten vinden waarvan vorm of tracé rechtstreeks teruggaan tot de Middeleeuwen. Daartoe behoren ook de marktplaatsen, die naar één van de hoofdfuncties van de stedelijke centra verwijzen. Vanaf de Middeleeuwen bepaalden zij de structuur van sommige wijken en, ook al oefenen ze vandaag geen handelsfunctie meer uit, blijven het herkenningspunten die een essentiële rol spelen in het sociale

leven van de inwoners. Deze bijdrage wil dieper ingaan op de plaats en verdeling van de markten in het Brussels stedelijk weefsel in de loop van de geschiedenis. Daarbij worden hun landschappelijke kwaliteiten toegelicht en, aan de hand van hun historische ontwikkeling, enkele denkpijlers geschetst die de belangrijke rol van de marktplaats in de ontwikkeling van een stad duidelijk moeten maken.

BRUSSEL EN DE EERSTE HANDELSACTIVITEITEN

De eerste duidelijke vermelding van Brussel dateert uit het begin van de 11de eeuw en duidt de ontluikende agglomeratie als *portus* aan, wat middeleeuws Latijn is voor een plaats om in- en uit te laden aan een rivier, een binnenhaven met andere woorden. Het feit dat Brussel aan het bevaarbaar deel van de Zenne was gelegen, is in grote mate bepalend geweest voor de historische ontwikkeling van de stad.

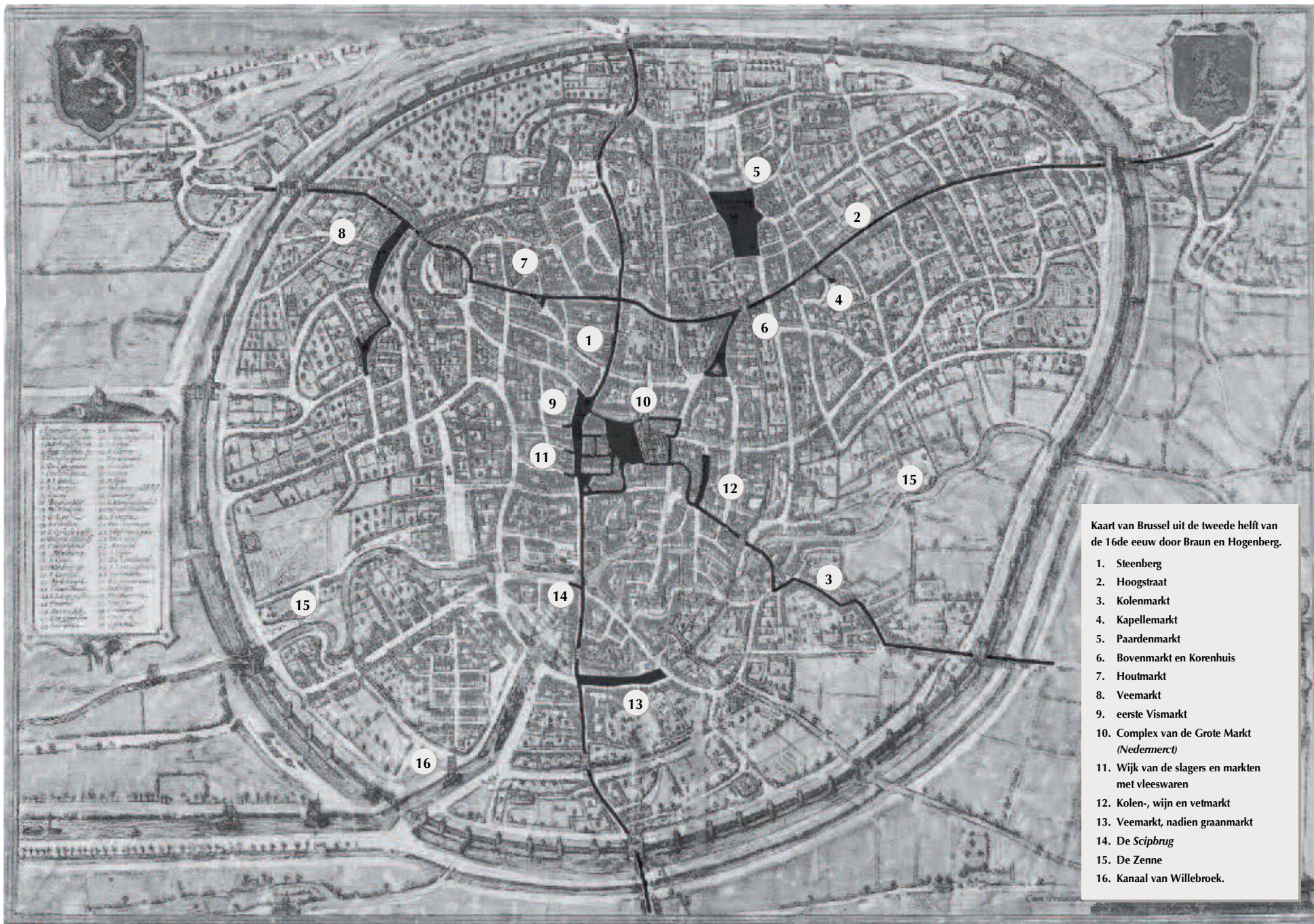
In een beroemde tekst, waarin vrouwe Engela een schenking doet aan de kathedraal van Keulen, bevindt zich een passage die de rol van Brussel als *portus* verduidelijkt. Het document maakt gewag van karren afkomstig van Sint-Pieters-Leeuw die hun graan op boten onder de Sint-Goedelebrug losten. Deze brug was voorzien van een speciale draaiplank waardoor het graan rechtstreeks van de karren op het schip kon worden gestort. Op latere topografische documenten over Brussel staat deze brug duidelijk aangegeven. Het gaat om de *Pons navium* of *Scipbrug*, die aan het uiteinde van de Kiekenmarkt de Zenne overbrugde en waarlangs één van de hoofdwegen naar Vlaanderen liep.

Het is niet eenvoudig de schenking van Engela in de tijd te situeren. Tegenwoordig dateren de historici de passage in kwestie rond het midden of zelfs het einde van de 11de eeuw. We weten dat de abdij van Nijvel in diezelfde periode een stuk grond (*stadium*) bezat in de nabijheid van de brug. Ongetwijfeld had zij, als grootgrondbezitter en belangrijk graanproducent, het terrein aangekocht met het oog op de vervoersmogelijkheden die de Zenne richting Schelde en de Noordzee bood.

Brussel doet zijn intrede in de handelsgeschiedenis dus als transitplaats.

De haven aan de Zenne met de kraan van de Werf, zichtbaar op één van de oudst bekende plannen van de stad (Braun en Hogenberg, tweede helft 16de eeuw).

Kaart van Brussel uit de tweede helft van de 16de eeuw door Braun en Hogenberg.

1. Steenberg
2. Hoogstraat
3. Kolenmarkt
4. Kapellemarkt
5. Paardenmarkt
6. Bovenmarkt en Korenhuis
7. Houtmarkt
8. Veemarkt
9. eerste Vismarkt
10. Complex van de Grote Markt (*Nedemerc*)
11. Wijk van de slagers en markten met vleeswaren
12. Kolen-, wijn en vetmarkt
13. Veemarkt, nadien graanmarkt
14. De *Scipbrug*
15. De Zenne
16. Kanaal van Willebroek.

DIVERSIFICATIE VAN DE STEDELIJKE ACTIVITEITEN EN DE EERSTE VERMELDINGEN VAN MARKTEN

De enige bewaard gebleven voorstelling van het korenhuis, dat in de 13de eeuw opgetrokken werd op het driehoekig plein van de bovenmarkt (huidig Oud Korenhuis).

De oorspronkelijke, driehoekige vorm van het Oud Korenhuis verwijst naar de oudste, middeleeuwse marktpleinen.

Vanaf het begin van de 12de eeuw beginnen de functies van de jonge agglomeratie zich te diversifiëren. Stilaan verschijnen de eerste vermeldingen van kooplui in Brussel terwijl de aanwezigheid van gespecialiseerde vaklui dan al een feit is. Sectoren als de edelsmeedkunst, leerlooierij en textiel zijn het best gedocumenteerd.

Nog in deze periode spreken de documenten over een vorstelijk kasteel boven op de Koudenberg. De aanwezigheid van een hof, dat er weliswaar met onderbrekingen resideert, vormt een krachtige stimulans voor de handel en productie van een stad.

Toch duurt het tot 1174 eer de teksten een marktplaats in Brussel vermelden, de *forum inferius* (later *Nedermerct*) met de Sint-Nikolaaskerk, die niets anders dan de Grote Markt is. Haar oude naam laat veronderstellen dat er toen ook een bovenmarkt bestond (*forum superius*), door de historici ter hoogte van het Oud Korenhuis gesitueerd.

MARKT EN MACHT

De ligging van handelsruimten in de Middeleeuwen heeft niets toevalligs of spontaans. Om een markt te houden, is de toestemming van de soevereine macht nodig, in dit geval de hertog van Brabant. Hij garandeert de openbare orde op de markt, en dus de veiligheid van personen en goederen, de deugdelijkheid van eden en overeenkomsten, de betrouwbaarheid van maten, gewichten en munten en de kwaliteitscontrole van producten. Het toezicht op handelsactiviteiten die gepaard gaan met diverse heffingen, impliceert dat de markt overdag plaatsvindt op een plaats en een uur die door iedereen gekend zijn, de gezagsdragers op de eerste plaats. Dit vormt de fundamentele betekenis van markt als ruimte en instelling.

LIGGING VAN DE VOORNAAMSTE MARKTEN EN GROTE INVALS- EN VERKEERSWEGEN VAN DE STAD

Om de ligging van de oudste Brusselse markten te begrijpen, is het belangrijk hun plaats ten opzichte van de grote, stedelijke invalswegen te kennen.

De Hoogstraat liep vanuit het welvarende platteland van de diepe Zennevallei ten zuidwesten van de agglomeratie, via de *Steenpoort* van de eerste omwalling Brussel binnen. Daar splitste ze in twee: het ene deel leidde naar het Oud Korenhuis (*Corenmerct*), het andere maakte een bocht halverwege de flank

van de Koudenberg, zette zijn weg voort richting *Houtmarkt* en kwam achter de *Sint-Goedele* op de *Leuvenseweg* uit op een plaats waar de eerste vee-
markt werd gehouden.

Via de *Pongelmerct*, de huidige *Spoormakersstraat*, waar er kleinhandel in graan gedreven werd, stond de *Corenmerct* in verbinding met één van de hoofdassen van de stad: de *Steenweg*.

De Veemarkt, voorbij de Sint-Goedelepoort, richting eerste stadsomwalling, door F. Stroobant, een schilder uit de tweede helft van de 19de eeuw.

De stalletjes van de eerste vismarkt van Brussel en de fontein aan de zijkant.

Deze sloot aan op een route uit het Maasland en liep Brussel binnen via de Koudenberg en het *Tolhuis*, waar het marktgeld geïnd werd, achter het kasteel van de hertog. Vandaar daalde de weg de heuvel af tot aan de Zenne. De huidige Magdalenasteenweg, Grasmarkt en Kiekenmarkt volgen nog zijn oude tracé. Voorbij de brug over de Zenne kwam de Steenweg samen met de Sint-Katelijnestraat en de Vlaamsesteenweg. De grote markten van het middeleeuwse Brussel zouden zich volgens deze zuid-oost-noord-westas ontwikkelen.

Opvallend is dat, ondanks de aantrekkelijke ligging van het kanaal dat vanaf de 16de en 17de eeuw tot de organisatie van nieuwe markten zou leiden, het tracé van de *Steenweg* tot op vandaag een belangrijke commerciële as blijft.

De markten aan de *Steenweg* werden midden op straat gehouden. De plaatsen werden verhuurd of door de hertog vercijsd. De uitrusting van een dergelijke ruimte beperkte zich tot een fontein of een tappunt. Doorgaans stonden de stalletjes per soort marktwaar gegroepeerd maar het aanbod zelf was erg gevarieerd. Het ging op de eerste plaats om levensmiddelen maar er werden evengoed eindproducten verkocht.

Wie in de Middeleeuwen de *Steenweg* vanaf het kruispunt met de Bergstraat tot aan de Zenne volgde, kon op zijn weg dan ook kraampjes tegenkomen met lederwaren, zoetwater- en zeevissen, fruit, dierenhuiden, ingewanden, schoenen, zuivelproducten, gevogelte en, opnieuw, fruit en groenten. De straatmarkten concentreerden zich overigens niet op één enkele rechtlijnige as maar liepen door in de kleine dwarsstraatjes aan weerszijden. Alle zijstraatjes van de *Steenweg* ter hoogte van de Grote Markt waren dan ook zowel links als rechts door kraampjes ingenomen. Ook de straten rond de Sint-Nikolaaskerk, de patroonheilige van de handelaars, maakten deel uit van het marktcomplex van de *Steenweg*. Ondanks hun toponymisch misleidende namen (Boterstraat, Korte Boterstraat, de voormalige Melkstraat) werden er naast zuivelproducten ook dierenvet, aardewerk, handschoenen of beddengoed te koop aangeboden.

Op de Grote Markt, die zelf deel uitmaakte van de *Steenweg*, liet de markt zich in al haar verscheidenheid zien: naast groenten, garen en band vond men er spelden, sabelriemen of kledij.

De huidenmarkt vond plaats op een eenvoudige wegverbreding van één van de straatjes in de Beenhouwerswijk.

Enkele oude straten rond de Grote Markt deden eveneens dienst als markt zonder rechtstreeks met de *Steenweg* verbonden te zijn, namelijk de Kaasmarkt, in de Middeleeuwen *Smaelbeek* genoemd, waar kaas, gedroogd fruit en groenten aan de man werden gebracht en rond het kruispunt van de Kolenmarkt, *Vijfhoek* genoemd, dat gevormd werd door de Verversstraat, de Plattesteen en de *Volderstrate* (de huidige Lombardstraat). Hier konden de marktgangers terecht voor steenkool, voor veel ambachtsslui in de stad een onontbeerlijk product en, in het lager gelegen deel van de *Volderstrate*, voor vet, kaas en wijn.

UITRUSTINGEN BESTEMD VOOR DE HANDEL EN CONTROLE VAN DE WAREN

Tot de uitrusting van een marktplaats behoren ook de gebouwen die ontworpen zijn om controle uit te oefenen en om de overheid heffingen op de handel te laten innen. Enerzijds gaat het om de gebouwen waarin zich de plaatselijke standaardmaten bevonden, anderzijds om de hallen.

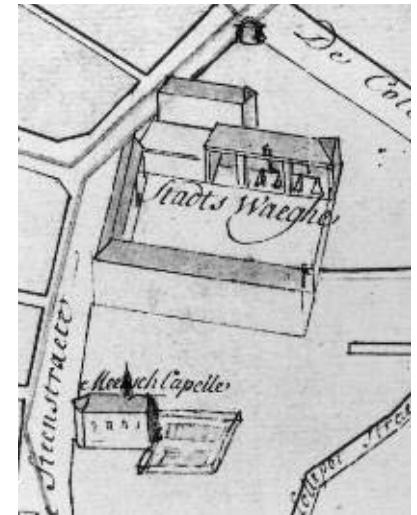
Het Brusselse openbare weeghuis, dat oorspronkelijk eigendom was van de hertog van de Brabant maar aan het einde van de 13de eeuw overgedragen werd aan de stad, bleef tot in de 19de eeuw bestaan. De plaats staat nog aangeduid op de kadastrale plannen uit de eerste helft van de 19de eeuw, achter de Grote Markt, aan het uiteinde van één van de stegen van de Kolenmarkt. Aan de oever van de Zenne, stroomafwaarts van de *Scipbrug*, stond een speciale weegschaal voor stenen die in Brussel in grote getale verhandeld en afgenomen werden.

Het lossen en laden van zware goederen die per boot over de Zenne werden vervoerd (wijnvaten, stenen) gebeurde met behulp van een kraan. Ook dit was een initiatief van de hertog, die belasting hief op het gebruik van de kraan tot 1289, toen de stad die taak overnam.

De Distillerie des Cinq Coins verwijst naar de oude, gelijknamige plaatsnaam, waar vroeger de kolenmarkt werd gehouden.

Het openbare weeghuis op een 18de-eeuws plan.

Achter de gebouwen van het stadhuis bevond zich de lakenhal, visitekaartje en draaischijf van het meest prestigieuze handelsproduct van Brussel. De architectuur van dit gebouw uit het midden van de 14de eeuw is opmerkelijk vernieuwend. Zoals de latere sheddaken in de industriële architectuur, is het gekartelde dak zodanig ontworpen dat er zo veel mogelijk licht kon binnenstromen in de beuk.

De belangrijkste handelsactiviteiten, waarbij het grootst aantal mensen betrokken waren of die de reputatie van de stad mee bepaalden, waren ondergebracht in stenen gebouwen, de hallen. De voornaamste hallen in Brussel bevonden zich, de ene achter de andere, tussen de *Steenweg* en de esplanade van de Grote Markt. De vleeshal of het Groot Vleeshuis was toegankelijk via de *Steenweg*, de lakenhal via de Haringstraat en het broodhuis stond vlak aan de Grote Markt, op de plaats waar zich nu het Stadsmuseum bevindt.

Andere hallen lagen dan weer helemaal uit de buurt, zoals de graanhal die zich op de al eerder vermelde *Corenmerct* (Oud Korenhuis) bevond en de wolhal, die niet ver van het hertogelijk paleis, op de flank van de Koudenberg was gelegen.

Brussel telde nog twee andere vleeshuizen, één in de nabijheid van de korenmarkt, het andere in de Kapellewijk, naast het kerkhof rond de gelijknamige kerk.

De hal was een overdekte ruimte waar goederen uitgesteld en opgeslagen werden. Doorgaans bestond ze uit een benedenverdieping die via arcaden met de buitenkant in verbinding stond en één of twee gesloten verdiepingen die als opslagplaats of vergaerruimte dienden. De staanplaatsen in de hal werden verhuurd of vercijsd (eeuwigdurende concessie door middel van een heffing). De opbrengst was voor de gezagsdragers die de constructie van de hal op zich hadden genomen. Een hal kon pas worden gebouwd na goedkeuring van de hertog, die de orde op de Brusselse markten moest handhaven.

Midden 14de eeuw (1353) verkreeg de stad het recht om op eigen kosten een hal te bouwen die, vanwege haar omvang en technische en functionele bouwkwaliteiten, uitzonderlijk was. De hal diende voor het verhandelen van het kostbare laken waarvoor Brussel tot in de Europese hoven bekend stond. Het ging om een ruim complex dat tegelijkertijd een handels-, industriële, financiële en administratieve functie vervulde. Zo legden de kooplui er de laatste hand aan hun stoffen maar trof men er ook wisselaars aan bij wie kon worden onderhandeld over schuldvorderingen of de inbewaringgeving van zijn bezit bij uitstel van betaling voor de stoffen. De hal was opgetrokken aan de Grote Markt en geïntegreerd in het gebouwencomplex van het stadhuis (1401-1455), waarvan ze de achterbouw vormde. Zo staat ze voorgesteld op A. Santvoorts beroemde gravure, de enige, nog zichtbare getuige van dit commerciële centrum met internationale uitstraling voor het bombardement van 1695 haar in de as legde.

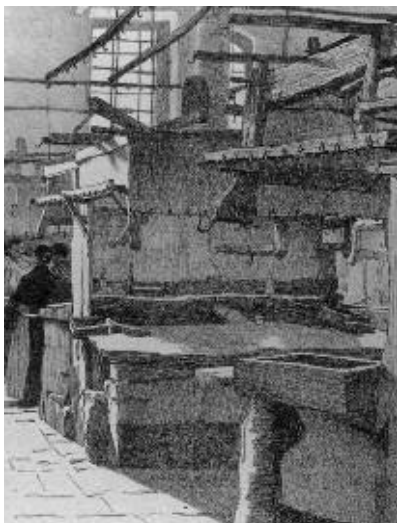
Van deze middeleeuwse hallen is vandaag niets meer bewaard gebleven; alleen hun plaats en, in een uitzonderlijk geval, enkele recentere gebouwen herinneren nog vaag aan hun bestaan.

Het Stadsmuseum draagt tot op vandaag nog de naam Broodhuis,

De hoek van de Vlees-en-Broodstraat. De straat heeft haar naam te danken aan het feit dat ze langs het Vleeshuis liep, waarvan een hoek zichtbaar is. Verderop zien we het voormalig Broodhuis.

De slagerskramen in het Groot Vleeshuis, door A. Lynen.

de enige verwijzing naar de oorspronkelijke functie van dit inmiddels verdwenen gebouw, waar de bakkers in de 13de eeuw hun brood aan de man trachtten te brengen. In de 15de eeuw werd de hal heropgebouwd en kreeg ze een andere – administratieve – bestemming; keizer Karel liet haar, tijdens de aanvang van zijn bewind, voor een tweede maal heropbouwen en uitbreiden, vanwaar haar Franse naam, *la Maison du Roi*. Op het einde van de 19de eeuw onderging het door het bombardement zwaar beschadigde Broodhuis een derde – neogotische – reconstructie (1873-1877), een lyrische interpretatie van hoe het gebouw er begin 16de eeuw moet hebben uitgezien.

De vleeshal of het Groot Vleeshuis, dat eveneens erg toegetakeld was door toedoen van maarschalk de Villeroy, werd door architect De Bruyn heropgebouwd in een majestueuze stijl ter verheerlijking van de Spaanse regering (1697). Achter de gevel met monumentaal bordes, voorzien van een dubbele traparm, ging een uiterst functionele ruimte schuil waarin de slagerskramen op traditionele, middeleeuwse wijze waren geplaatst. Het pand bleef tot einde 19de eeuw als vleeshal dienen. In 1917 stortte het gedeeltelijk in waarop het, onder luid protest, helemaal werd neergehaald. Het huidige gebouw, met zijn overdekte, vooruitspringende arcaden aan de Grasmarkt, verwijst nog vaag naar de architectuur van de oorspronkelijke constructie, en moet de herinnering aan de oorspronkelijke hal levendig houden. Tegenwoordig zijn hier de kantoren van Toerisme Vlaanderen – Office de Promotion du Tourisme ondergebracht (architect M. Polak, 1928-1932).

Tot de uitrusting van de marktplaatsen behoorden ook de tappunten. Hoewel ze niet uitsluitend op markten terug te vinden waren, vervulden ze er een nagenoeg onmisbare rol. Ze zorgden er immers voor dat het wegdek schoon bleef, de lastdieren van water werden voorzien en ze maakten van de marktplaats het symbool van de zorg en macht van het openbaar gezag. Over de

Brusselse fontein van vóór de Moderne Tijden is weinig bekend. De kaart van Braun en Hogenberg telt er een aanzienlijk aantal en suggereert dat het om vrij belangrijke monumenten gaat. De meeste fontein kregen water toegevoerd via een complex leidingnet dat verbonden was met bronnen, reservoirs en kleine zijtakken van de Zenne, aan de rechteroever van de rivier.

De fontein waren niet alleen herkenningpunten in het stedelijk weefsel maar vormden ook bakens binnen de uniforme ruimte van de marktplaats. De verdeling van de stalletjes gebeurde immers ten opzichte van het tappunt, waarbij de beste en duurste plaatsen natuurlijk het dichtst bij de fontein gelegen waren.

De vormtaal van het gebouw aan de huidige Grasmarkt dat architect M. Polak ontwierp, verwijst naar de barokstijl van het Groot Vleeshuis dat eertijds op deze plaats stond.

De kleine markt met souvenirs aan de Grasmarkt, rond de fontein ter ere van Karel Buls, burgemeester van Brussel (van 1881 tot 1891) en stuwende kracht achter de restauratie van de Grote Markt.

MARKTPLAATSEN AAN DE RAND VAN DE STAD

De enkele kraampjes op de Kapellemarkt die nog niet moesten wijken voor parkeerruimte, zijn nog maar een schaduw van de markt met eetwaren die sinds de Middeleeuwen deze oude ambachtswijk van Brussel bevoorraadde.

De meeste markten namen een centrale plaats in binnen de eerste omwalling. Vanaf de Middeleeuwen ontstonden er echter ook handelsruimten buiten het drukke stedelijke weefsel. Een van deze markten bevoorraadde de zelfstandige Kapellewijk, een nederzetting rond de Onze-Lieve-Vrouwekerk van ambachtswijk die voornamelijk actief waren in de textielsector. Andere markten waren voor de verkoop van vee bestemd. De reeds eerder aangehaalde *Veemerct* is volledig verdwenen, maar de vorm van de vroegere paardenmarkt blijft vereeuwigd in het tracé van de Grote Zavel. In de Strostraat, die erop uitloopt, werd stalstro en hooi verkocht. De naam van de straat dateert echter van later en het is dan ook niet zeker of de activiteiten die ze oproept tot de Middeleeuwen teruggaan.

In de 16de eeuw werd een nieuwe veemarkt aangelegd op één van de oude grachten van de eerste stadsomwalling, die niet langer een militaire of politieke functie vervulde. Toen begin 17de eeuw het Oud Korenhuis gesloopt werd, veranderde ze van beesten- in graanmarkt: de Oude Graanmarkt. Haar ligging is erg interessant, omdat ze enerzijds nog afhankelijk is van de oude

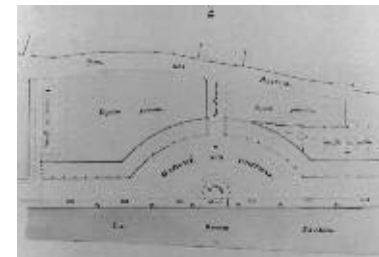
Nadat de graanmarkt verplaatst werd naar een nieuwe esplanade in een minder dichtbevolkte wijk, veranderde de Oude Graanmarkt in fruit- en groentemarkt.

Steenweg waarop ze aansluit maar anderzijds al verbonden is met het kanaal, de weg van de toekomst. Een deel van de gracht was immers aangelegd als dok (1564) dat in verbinding stond met de nieuwe waterweg en in de 19de eeuw (1853) werd gedempt (Sint-Katelijnedok).

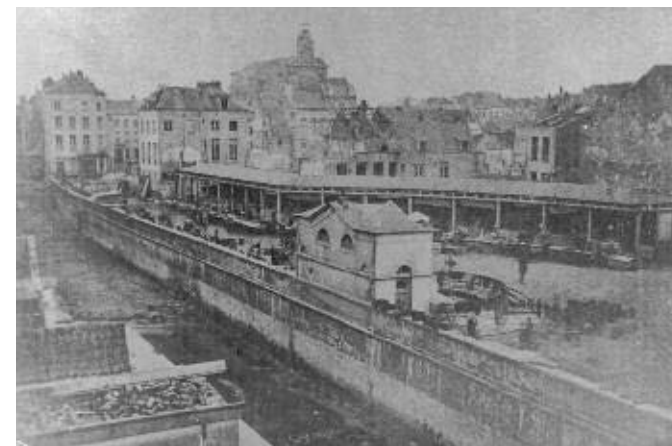
HET KANAAL VAN WILLEBROEK EN DE NIEUWE HANDELSZONES VAN BRUSSEL

Tussen 1550 en 1564 werd het kanaal gegraven en aangelegd. Hiermee ging eindelijk, na meer dan een eeuw, de wens van de Brusselse handelaars in vervulling. Die waren de verkeersmoeilijkheden op de Zenne en het voortdurende gedwarsboom van hun grote concurrenten, de Mechelaars, al lang beu. De aanleg van het kanaal leidde tot ingrijpende veranderingen in het voorheen nagenoeg niet verstedelijkte gebied waarin enkel gesloten vrouwengemeenschappen waren gevestigd (begijnen, reguliere kanunnikessen van Windesheim) en de textielsector actief was. De nieuwe haven van Brussel, bestaande uit het Schuitendok, het Koopliedendok en het Sint-Katelijnedok, zorgde voor een duidelijkere ruimtelijke scheiding tussen de transitohandel enerzijds en de handel voor plaatselijk en regionaal gebruik anderzijds.

De oude, vrijgekomen oever van de Zenne werd gebruikt om markten te huisvesten die elders steeds minder getolereerd werden door bepaalde groepen burgers. Toen de kraan naar de nieuwe haven was overgebracht, kon de vismarkt die voordien in het bovendee van de huidige Grasmarkt was gevestigd, dan ook naar de *Werf* van de Zenne verhuizen (1604). Daartoe werd rond een fontein een open galerij met stalletjes opgetrokken. Het was de eerste maal dat een marktplaats, hoe elementair ook, ruimtelijk werd onderverdeeld. Deze constructie, de oudste in haar soort in Brussel, vormde de

De kade aan de Zenne, waar de eerste, middeleeuwse haven lag, diende sinds 1604 als vismarkt en werd verbouwd in de Hollandse periode. Bij de overvelvingswerken aan de Zenne verdween de markt.

De Sint-Katelijnemarkt, aan de voet van de nieuwe kerk van Poelaert en op de plaats van een gedempt dok van het kanaal van Willebroek, moest de drukte op en rond de Grote Markt helpen verminderen.

monumentale tussenstap tussen de middeleeuwse hal en de overdekte, 19de-eeuwse markt.

De stedelijke gebieden die door het kanaal werden gestructureerd, trokken markten aan die nog moeilijk in de dichtbebouwde stadskern konden plaatsvinden. De varkenshandel bijvoorbeeld, door de stedelijke gezagdragers sinds 1403 van de Grote Markt verbannen, werd verplaatst naar de straat die de hoek vormde

De varkensmarkt vond plaats in een verbrede straat die uitliep op het Schuitedok aan het kanaal maar moest, op aandringen van de omringende bewoners, al vlug verhuizen naar een buitenwijk. De herberg Het Zeepaard, links, bestaat nog altijd.

met het Schuitedok. In de 18de eeuw heette deze straat de Oude Varkensmarkt, zo genoemd omdat deze activiteit in 1660 verplaatst was naar een naburige esplanade waar men ook arduin loste (de huidige Varkensmarkt).

De Veemarkt aan het kanaal is van recentere datum. Ze werd aan het uiteinde van de Hooikaai gehouden, op een regelmatig gevormd plein met bomen, tegenover de Lakensestraat. Op deze plaats werd in 1781 het eerste openbare pakhuis van de stad, het Arsenaal, gebouwd dat nu het geraamte van de Koninklijke Vlaamse Schouwburg vormt.

Toch bleef de haven, toen ze nog actief was, op de eerste plaats een opslag- en handelsplaats voor in- en uitvoeractiviteiten en groothandel, veeleer dan een eigenlijke marktplaats. Toen de binnendokken langzamerhand in onbruik geraakten ten voordele van nieuwe haveninstallaties in de tweede helft van de 19de eeuw, moedigde de stad paradoxaal genoeg een tweede migratiegolf van markten naar de Sint-Katelijnewijk aan. Op het gelijknamige dok, dat als eerste gedempt was, kwam na eindeloze werken (1854-1874) een nieuwe, door Poelaert ontworpen kerk te staan. Het voorplein werd al vlug door de stalletjes van fruit- en groentehandelaars in beslag genomen, een beeld dat tot op vandaag onveranderd is gebleven.

Het Koopliedendok, aangelegd en ingericht om de vismarkt te huisvesten die, na de overwelving van de Zenne, haar vroegere plaats aan de oever moest verlaten, werd het voorwerp van een bitter conflict tussen stad en staat. Tegen de zin van de nationale overheid, die haar voorrechten op de verkeerswegen

Toen de haveninstallatie zich naar het noorden van de stad verplaatste, dempte de stad de als onhygiënisch bestempelde binnendokken één voor één. Op de plaats van één van de dokken stond een grote overdekte hal die bestemd was voor de vishandel.

van nationaal belang wilde doen gelden, bouwde Brussel een aanzienlijke infrastructuur uit waarin de hele vishandel werd ondergebracht (1883-1884). Een plaats aan de centrale lanen van de gesaneerde, elegante stad was immers uit den boze.

De geleidelijke transformatie van oude haven in stadswijk, door sommige Brusselse stedenbouwkundigen de gedroomde kans om er woon- en handelsgebieden van te maken, leidde niet tot een onmiddellijk succes. Handelaars verzetten zich met geweld tegen de verplaatsing van alle voedselmarkten uit het centrum, meer bepaald de Grote Markt. De vismarkt had slechts een kortstondig succes. De indrukwekkende maar veel te grote 19de-eeuwse infrastructuur kreeg al snel af te rekenen met de concurrentie van de kleinschalige viswinkels.

De Sint-Katelijnewijk en omgeving verzonken decennialang in een sfeer van armoede en verval. In de jaren vijftig stond het woord *vismet* (vismarkt) zelfs synoniem aan een onbeleefde kerel.

In 1955 werd het eens zo rijke Koopliedendok opgeofferd aan koning auto. De vernielde vismarkt veranderde in een open parkeerterrein. Gelukkig onderging het plein sindsdien een harmonieuzere heraanleg.

Het oude dok waarop de overdekte vismarkt stond, veranderde nadien in parkeerterrein en vormde lange tijd de triestige getuige van het stedenbouwkundig beleid in de Golden Sixties.

De nieuwe vormgeving draagt de kenmerken van de stedenbouwkundige inrichtingen van eind jaren zeventig (1978). Ondanks argumenten als pittoreske omgeving en historicisme van de buurtcomités is verkeer nog altijd toegelaten op het plein.

MARKTEN, STEDENBOUWKUNDIGE PROJECTEN EN GRONDSPECULATIE

Een markt kan een machtig instrument in de stedenbouwkundige ontwikkeling vormen. Het oudste voorbeeld van een markt die ontworpen werd als centrale ruimte binnen een vrij ambitieus vastgoedproject is de *Oude Markt*. Het marktplein, een regelmatige, vierzijdige ruimte vanwaaruit zeven straten vertrokken, ligt aan de oorsprong van het huidige Anneessensplein. Het geheel werd aangelegd op de *Volrebeempt*, vochtige weiden die oorspronkelijk gebruikt werden om textiel te bleken.

Het project, dat in 1639 op initiatief van twee Brusselse zakenlui van start ging, mikte op een volks publiek. Het omvatte meer dan tweehonderd bescheiden maar uniforme woningen rond een esplanade waar, op vraag van de initiatiefnemers en met de toestemming van de stedelijke gezagdragers, met de handel in tweedehandsvoorwerpen en oude kleren werd begonnen. De vastgoedoperatie was weliswaar niet zo winstgevend als gehoopt, maar de markt had wel veel succes. Het plein was al snel te klein voor de vele stalletjes en er werd uitbreiding gezocht in de omliggende straten. De "wijk van de oude lompen" bleef lange tijd een enclave die ingesloten zat tussen de Zenne en haar vertakking, *Zinneke* genaamd. In 1853 besloot de stad een brug te bouwen die de verbinding moest vergemakkelijken met een andere volkswijk, de Marollen, waarvan de bewoners regelmatige bezoekers van de rommelmarkt waren. De *Oude Markt* overleefde de overwelvingswerken van de Zenne en de aanleg van de centrale lanen niet. Net zoals de tweede vismarkt, werden haar activiteiten verbannen naar het gebied buiten de grote verkeersassen (1873). Sindsdien kunnen liefhebbers van

Het Anneessensplein, dat vanaf de 17de eeuw dienst deed als kleerkopersmarkt, kreeg zijn huidige vorm bij de aanleg van de centrale lanen. Heel onlangs heeft de Stad het plein volledig gerenoveerd en er met succes nieuwe marktactiviteiten geïntroduceerd.

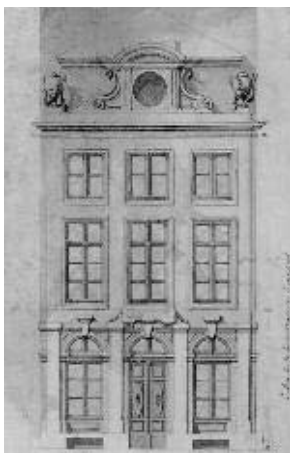
De oude markt in de Marollen, geschilderd door A. Lynen.

De esplanade van de *Oude markt* is omgeven door een heterogene bebouwing. Een doordachte restauratiecampagne en gevelreiniging hebben bepaalde gebouwen terug tot hun recht doen komen, onder meer de neoromaanse kerk van O.-L.-Vrouw-Onbevlekt. De kerk herinnert aan het stedelijke bekeringswerk dat de kapucijnen hier verrichtten.

Tekening naar ingenieur Fisco met de opstand van het tolkantoor voor granen aan de Nieuwe Graanmarkt.

tweedehandse voorwerpen en kleren terecht aan het pittoreske Vossenplein in de Marollen.

De verstedelijking van de linkeroever van de Zenne verliep traag en stroef. De aanleg van de havenwijk en de vastgoedoperatie van de *Oude Markt* vormden twee interessante etappes, een derde stap was die van de Nieuwe Graanmarkt. De markt moest de veel te kleine Oude Graanmarkt vervangen, die door de toenemende havenactiviteiten van het Sint-Katelijnedok niet meer kon worden uitgebreid.

De Oostenrijkse Regering decreeteerde de afschaffing van de leegstaande kloosters, waardoor de stad de gronden van het oude Jerichoklooster (1787) naast de markt kon kopen. Architect Nivoy en ingenieur Fisco ontwierpen een regelmatig gevormd plein verbonden met vier straten waaraan een tolkantoor voor granen werd opgetrokken, het zogenaamde *Lepelhuys* (nr. 9). Investeerders werden aangemoedigd om het plein rondom te bebouwen. Het fraaie plein is veel minder bekend dan de twee andere stedenbouwkundige projecten die op het einde van de 18de eeuw in Brussel het licht zagen, het Sint-Michielsplein (het huidige Martelaarsplein, eveneens door Fisco ontworpen) en het Koningsplein.

Van de oorspronkelijke vormgeving van de Nieuwe Graanmarkt is weliswaar niet veel overgebleven. Het gesloten plein van welker verloor veel van zijn oorspronkelijk karakter bij de aanleg van de Antoine Dansaertstraat en Léon Lepagestraat op het einde van

de 19de eeuw en zijn architecturale homogeniteit verdween met de constructie van enkele buitensporig grote gebouwen in de 20ste eeuw. Toch behoort de Nieuwe Graanmarkt zonder meer tot de reeks grote projecten van het einde van het Ancien Régime. De commerciële bestemming van het plein bleef lange tijd ongewijzigd en ook nu nog wordt er 's ochtends vroeg markt gehouden.

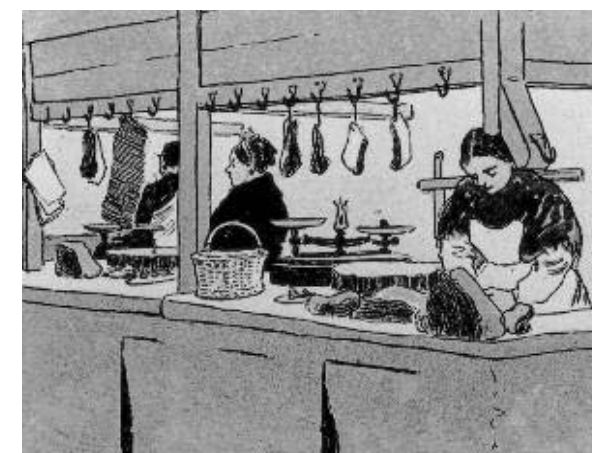
Aan het einde van de 18de eeuw en het begin van de 19de eeuw groeiden het aantal markten aanzienlijk, dankzij de geleidelijke economische vooruitgang en het nadrukkelijk streven van de overheid om de handel in voedingswaren vlotter te laten verlopen. Om tegemoet te komen aan deze vraag, kregen verschillende kerkelijke gebouwen een nieuwe, profane bestemming, waaronder het eerder vermelde Jerichoklooster, maar ook het klooster van de made-lonnetten of berouwvolle zondaresen ter hoogte van de Kleerkopersstraat, dat aanvankelijk bestemd was als veemarkt maar waarin uiteindelijk een slagerij en huidenmarkt werden ondergebracht. Een spinnerij had in 1789 haar oog

Op een van de hoeken van de Nieuwe Graanmarkt prijkt het imposante herenhuis van de koopmansfamilie Mosselman (1787-1788). De windwijzer in de vorm van een schip herinnert aan de nabijheid van de haven.

p. 20:
De regelmatige opbouw van de Nieuwe Graanmarkt werd verstoord door de aanleg van de Antoine Dansaertstraat en de afbraak van twee pleinwanden. De ondoordachte stedenbouwkundige ingrepen die de markt in de 19de en 20ste eeuw heeft moeten ondergaan, gaan gelukkig grotendeels schuil achter een dubbele rij bomen. In het midden van het plein staat het beeld van de humanist J.-B. Van Helmont.

Drukte in de slagerij van de brigittinen door A. Lynen.

Het klooster van de brigittinen, de orde van de Heilige Brigitta van Zweden, werd in 1784 opgeheven door Jozef II. Sindsdien kregen de gebouwen verschillende andere, lucratieve bestemmingen. Zo huisvestte de kerk eertijds (1667) een slagerij.

De monumentale ingang van de zogenaamde Recollettenmarkt leidde naar een aantal kramen waar zuivel- en vleeswaren werden verkocht. De markt bevond zich op de plaats van een klooster van de minderbroeders dat tijdens het Franse Bewind als nationaal goed was verkocht.

laten vallen op de gebouwen van de in 1784 opgeheven brigittinenorde; uiteindelijk diende het klooster tijdens het Franse Bewind als opslagplaats en later als vleesmarkt. Op de plaats van de Sint-Gorikskerk, die afgebroken werd tussen 1798 en 1802, stonden aanvankelijk marktkramers in vlagaren, later werd het een fruit- en groentemarkt en op een bepaald ogenblik werden er zelfs kalveren verkocht. De belangrijkste stedenbouwkundige operatie uit die tijd was evenwel die van de Botermarkt.

De rand rond Brussel stond al lang bekend om zijn zuivelproducten en pluimvee. Veel boeren trokken naar de stad waar hun waar gretig aftrek bij de burgers vond. De straten rond de Grote Markt – de Boterstraat en de Heuvelstraat in het bijzonder – zaten echter gevaarlijk vol. De stad probeerde, zonder veel resultaat weliswaar, de stalletjes samen te brengen op de binnenplaats van het – eveneens afgeschafte – recolettenklooster (1796). Daar waar het stedelijk gezag faalde, slaagde de grondspeculatie wel in haar opzet. De kloostergebouwen werden aan het begin van de Franse periode door een Parijse handelaar immers als nationaal goed verkocht en in een ijtempo afgebroken om het bouwmaterial te kunnen verkopen. De investeerder beloofde het vrijgemaakte terrein te verkavelen om er een nieuwe wijk op te trekken rond een ruime, centrale markt. Vooral het idee om er een botermarkt in onder te brengen, was erg aantrekkelijk. Hij plaatste kramen onder een min of meer overdekte galerij die hij hal noemde en dwong, door middel van berichten die hij overal in de wijk verspreidde, de verkopers een plaats te huren in wat een privé-markt zou worden!

Het gemeentebestuur voelde zich gepasseerd en protesteerde maar zijn besluiteloosheid werd niet in dank afgenomen door de regering. De investeerder en zijn opvolgers waren immers veel te goed geïntroduceerd in staatskringen en hadden via allerlei schuldvorderingen stevige voet gekregen in de Republiek. De weldra vergrote en tot de vleeshandel uitgebreide Botermarkt, werd een drukke handelsruimte en bracht nieuw leven in het stadscentrum en de oude *Steenweg* waarlangs

ze gevestigd was. De markt verdween bij de overwelvingswerken van de Zenne; haar plaats wordt nu door de Beurs ingenomen (1868-1873).

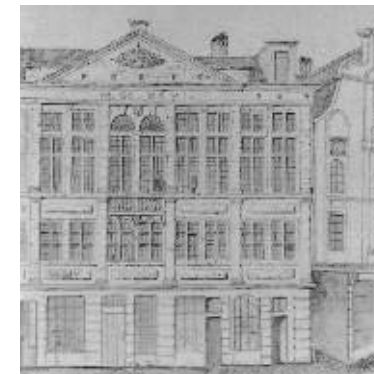
De onderbouw van de middeleeuwse kloosterkerk die tijdens opgravingen in 1988 ontdekt werd, is zichtbaar in de crypte in de Beursstraat.

De overvelving van de Zenne en de bouw van de Beurs leidden tot de afbraak van de Botermarkt of Recollettenmarkt.

DE 19DE EEUW: MARKTEN EN NIEUWE HANDELSRUIMTEN

Naast de traditionele markten, die vooral een volkser publiek aantrokken, ontwikkelden er zich in de 19de eeuw nieuwe handelsruimten: de galerijen en passages enerzijds, de hallen en overdekte markten anderzijds. Het ging om twee nieuwe infrastructuurtypes die vaak met elkaar verbonden waren. Ze namen uitgewerkte, zelfs luxueuze architecturale vormen aan en waren opgetrokken in nieuw, voor het eerst industrieel vervaardigd materiaal zoals zink, gewalst ijzer, gietijzer en spiegelglas. Het doelpubliek was de burgerij. Verre van de plaats van de markt willen in te nemen, profiteerden de galerijen van hun nabijheid en beweging om flaneurs en kopers aan te trekken. In 1838 schreef de investeerdersmaatschappij die opgericht was om de Sint-Hubertusgalerijen te promoten aan de Stad dat ze een

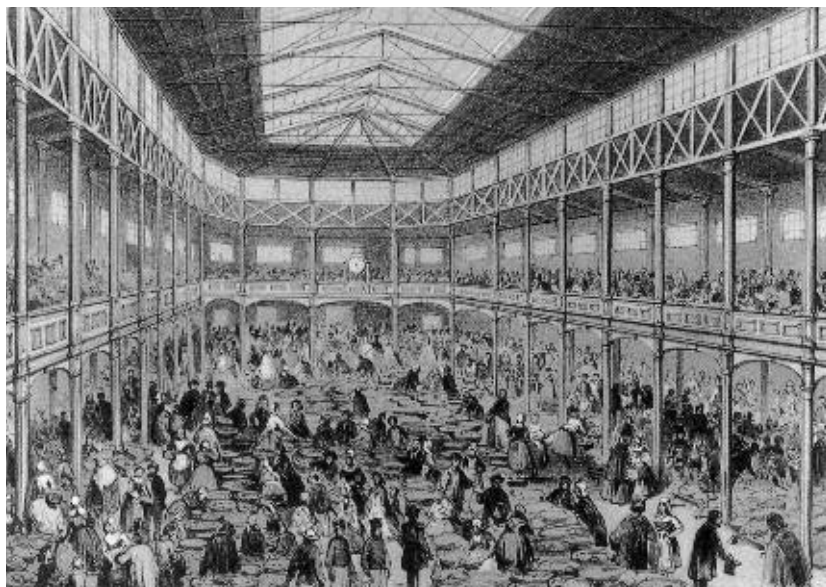
Op deze tekening van Jambers (begin 19de eeuw) zien we de ingang van het Sint-Hubertusstraatje, waarop later de gelijknamige Galerijen werden aangelegd.

De monumentale ingang van de overdekte Magdalenmarkt, een ontwerp van J.-P. Cluysenaar. De ingang, aan de Magdalenazaal in de Duquesnoystraat, is het enige wat nog rest van de markt.

Het metalen gebinte van de overdekte hal van de Magdalenmarkt werd gefabriceerd in de ateliers die aan de grondslag van de Industriële Revolutie in Wallonië lagen.

snelle verbinding tot stand wilde brengen tussen de “hoogcommerciële” wijk rond de Munt en de wijk “van de Grote Markt waar alle markten plaatsvinden”. De vereniging rechtvaardigde het bestaan van de galerij dus door haar ten dienste van de traditionele marktactiviteiten te stellen. Nochtans ging het om een heel ander soort handelsruimte, met winkeltjes waarin diverse, luxueuze verbruiksgoederen aan een bepaalde, vaste klantenkring

werden verkocht. Omvatten ze zelf een markt, zoals in het geval van de Sint-Hubertusgalerijen (bloemenmarkt, 1847) en de Bortiergalerij (de Magdalenmarkt, bestemd voor de verkoop van levensmiddelen, 1848), dan ging het steeds om een gebouw onder glas dat een esthetisch effect beoogde en de bezoeker moest beschutten tegen het slechte weer zonder licht of lucht buiten te sluiten om een nauwgezette controle op de tentoongestelde waren en hun verkopers mogelijk te maken.

De stedelijke gezagdragers uit het midden van de 19de eeuw zouden dit type markt al vlug als de ideale oplossing zien voor de

prangende hygiënische problemen en de verkeersellende van een hoofdstad in wording.

De straat begon immers steeds meer uitsluitend als een – efficiënte en directe – doorgang voor het verkeer te worden gebruikt en er werd hardop gedroomd om de kraampjes uit het straatbeeld te laten verdwijnen. Het nut van de marktplaatsen zelf werd in twijfel getrokken. Regelmatig belandden er voorstellen op tafel om de markt van het Sint-Katelijneplein te laten verdwijnen en die van de Zavel, waar intussen een markt van levensmiddelen plaatsvond. Onopgemerkt verschenen tal van nieuwe plannen om de markten uit het straatbeeld te houden, tot die van de Grote Markt toe. De overdekte Magdalenmarkt, officieel het alternatief voor de groentemarkten tegenover de Heuvelstraat die de monumentale ingang van de Sint-Hubertusgalerijen ontsierden, moest de oude markt wellicht zelfs vervangen.

De Grote Markt tijdens de oktoberfeest: een drukbezochte plaats voor handelsactiviteiten en volksvermaak. Naar J.-B. Madou (omstreeks 1830).

Begin 19de eeuw. De onbeschutte marktkramen nemen stilaan alle straten in het centrum in beslag. J.-B. Madou vereeuwigd hier een paar straatvegers die tegen sluitingstijd een markt in de buurt van de Vismarkt moesten schoonmaken (Sint-Katelijnestraat?).

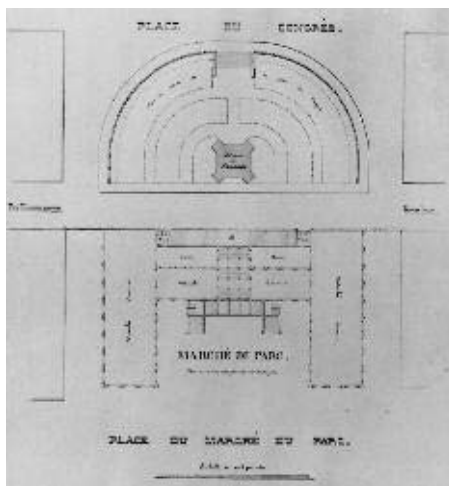

Opvallend is dat de meeste van deze projecten mislukten. De bloemengalerij in de Sint-Hubertusgalerijen was nooit winstgevend; in 1850 werd een aanvraag ingediend om haar tot café en later theater te verbouwen. De Magdalenamarkt had het lange tijd moeilijk om de grote ruimte gevuld te krijgen. Op straat daarentegen hadden de marskramers, groenteverkopers en handelaars van voorwerpen en waren allerhande alle moeite om in en rond de Botermarkt en de Vismarkt een eigen plaatsje te bemachtigen.

Ook in het noordoosten van de Vijfhoek kregen de overdekte markten van halverwege de 19de eeuw slechts een lauwe ontvangst. De Stad had een monumentaal complex laten optrekken (1848-1857) in het benedendeel van de Koningstraat, onder een plein dat, door het hoogte-

verschil van het terrein, een panoramisch uitzicht op de benedenstad moest bieden (het huidige Congresplein). De overdekte markt die hier opgetrokken werd en, net zoals de Sint-Hubertus- en Bortiergalerijen, door de getalenteerde Jean-Pierre Cluysenaar was ontworpen, maakte een slechte start. Het eerste jaar vonden slechts vijf van de honderd zevenenvijftig stalletjes een huurder. In 1886 werd de hal zelfs verbouwd tot nachtverblijf! De laatste getuigen van haar aanwezigheid verdwenen bij de bouw van het Rijksadministratief Centrum.

Het stadsbestuur had einde 19de eeuw graag alle te volkse activiteiten van de Grote Markt zien verdwijnen. Gespecialiseerde markten, met bepaalde aantrekkelijke en decoratieve waren, zoals bloemen, zouden een goed alternatief zijn geweest.

Ontwerp van J.-P. Cluysenaar voor een overdekte markt op de esplanade van het huidige Congresplein, dat toen de naam *Panoramaplein* droeg.

GROTE WERKEN EN HANDELSVESTIGINGEN

De twee galerijen waren de laatste grote stedenbouwkundige complexen waarin het oude tracé van de *Steenweg* als commerciële hoofdwas beschouwd. De overwelving van de Zenne en de aanleg van de centrale lanen reten de weg immers open ter hoogte van één van haar zenuwcentra, wat het einde betekende voor de Botermarkt en voor de Vismarkt en omgeving. De lange aaneenschakeling van markten tussen de Magdalenasteenweg en Sint-Katelijne maakte plaats voor twee duidelijk onderscheiden en afzonderlijke kernen: de omgeving van de Grote Markt (*het centrum*) en de wijk rond het kanaal (*de benedenstad*). De

Sinds 1802 prijkte in het midden van het Sint-Goriksplein een piramidevormige fontein, afkomstig uit de abdij van Grimbergen. De fontein werd geïntegreerd in de nieuwe markthal in neo-Vlaamse-renaissancestijl (1881) waarin eetwaren te koop werden aangeboden. De markt verving de gespecialiseerde markten (kalveren, linnen, fruit) die na de afbraak (1798) van de vroegere Sint-Gorikskerk, de oudste parochiekerk in Brussel, op het plein werden gehouden.

Bouquinisten in het Zuidpaleis door A. Lynen.

Het Zuidpaleis, een majestueus handelscomplex, omvatte zowel een overdekte markt als een bazar, een galerij en winkels. Maar het verhoopte succes bleef uit zodat het gebouw stilaan verbouwd werd tot school en administratief complex. Vandaag heeft het zijn oorspronkelijke commerciële functie gedeeltelijk teruggevonden. Daarnaast huisvest het kantoren en sportzalen.

De werken aan de Noord-Zuidverbinding gezien vanaf de Grasmarkt in 1911. Een aanzienlijk verminkte en overdrukke handelswijk.

nieuwe, dwars op de oude tracés aangelegde lanen pakten uit met boetieks, tavernes en een nieuwe vorm van goederendistributie: de grootwarenhuizen.

De handel in levensgoederen moest de wijk nemen naar de reusachtige, overdekte Centrale Hallen (1874), aan de Anspachlaan, op twee stappen van Sint-Katelijne, en de Sint-Gorikshallen, opgetrokken op het gelijknamige plein in 1881.

Het Zuidpaleis moest dan weer dienen als “marché-bazar” en dit deel van de lanen, waar het uitblijvend succes als woongebied al snel problematisch werd, aantrekkelijker helpen maken.

De saneringswerken konden evenwel niet beletten dat de welstellende burgerij geleidelijk aan uit het centrum van de stad trok. De Leopoldswijk, en later de omgeving van de Louizalaan, de Plantsoenenwijk, Sint-Joost, Elsene, Sint-Gillis en Schaarbeek verloren hun landelijk karakter en ondergingen een snelle verstedelijking.

De aanleg van de Kunstberg (1897-1899) en de onteigeningen die de Noord-Zuidverbinding met zich meebracht waren de doodsteek voor de Hofberg, de Magdalenasteenweg en de levendige handelstraten rond de Grote Markt, waar het afschaffen van de straatmarkten niet had belet dat er zich een bonte mengeling van gespecialiseerde en gereputeerde winkels had gevestigd. Decennialang viel het centrum ten prooi aan armoede en verwaarlozing.

DE MARKTEN VAN VANDAAG

In een onuitgegeven geografische studie over de markten van de Brusselse agglomeratie uit 1967, schetst J.-P. Jacobs een somber beeld van de handel in openlucht. De marktkramers, hoofdrolspelers in dit treurige epos, gaven zelf toe dat aan hun vak veel risico's waren verbonden en ze achtten de kans klein dat hun kinderen de zaak zouden overnemen. Ook bij de kopers zat de stemming er niet meer in; het tijdstip van week- en ochtendmarkten was niet meer verenigbaar met het werkschema van de huisvrouwen die zich massaal op de arbeidsmarkt hadden gestort. De toename van auto's en supermarkten deed de rest.

Maar achteraf gezien ging het om een inzinking van tijdelijke aard. Aangepaste wagens hebben sindsdien het comfort van de marktkramers aanzienlijk verbeterd, er legden zich nieuwe sociale groepen op de markthandel toe en personen van vreemde afkomst, tot het einde van de jaren '60 nauwelijks aanwezig in het marktbeeld, slagen er met succes in hun brood te verdienen. De marktgangers ten slotte keren met plezier terug, om een babbelteje te slaan en er hun keuze te maken uit het rijk gevarieerde en kwalitatief hoogstaande aanbod. De recente terugkeer van de bewoners richting centrum en het toenemend aantal jongeren met flexibele werkuren, op zoek naar contact en een zekere zin voor authenticiteit, blazen de markten van het stadscentrum weer nieuw leven in, zoals blijkt op de Kapellemarkt, het Sint-Katelijneplein en de recente “biologische” markt aan de Munt. En ook de gespecialiseerde markten op de Grote Markt, de Zavel en het Vossenplein lokken nog steeds heel wat kopers en kijklustigen.

De hernieuwde belangstelling voor de markten maakt in werkelijkheid deel uit van een veel ruimer fenomeen met verre gaande stedenbouwkundige implicaties.

De “oude markt” op het Vossenplein, aan de voet van de brandweerkazeme, die verbouwd werd tot woon- en handelscomplex.

Het Sint-Katelijneplein krijgt binnenkort een opknapbeurt, onder meer een nieuwe bestrating. De zorg voor het microrelief, waaraan het plein zijn eigenheid en aantrekkelijkheid verleent, zou prioritair moeten zijn.

De Zavel veranderde verscheidene malen van status. In de 15de eeuw was de omgeving rond de kerk een aristocratische wijk, terwijl het lagere gedeelte van het plein tot 1754 dienst deed als paardenmarkt. Vanaf 1800 brachten de zuivel- en fruithandelaars hun waar aan de man rond de Minervafontein (1751). Begin 20ste eeuw was de Zavel een populaire ontmoetingsplaats geworden. De esplanade, die nog steeds voor commerciële doeleinden werd gebruikt, vormde regelmatig het decor voor pelottewedstrijden. In de loop van de jaren '60 kreeg de Zavel stilaan de elegante allures die het plein nu nog heeft, mede dankzij de antiekmarkt die hier elk weekend wordt gehouden.

De stedelijke bevolking maakt zich opnieuw meester van de openbare ruimten, voetgangers en wandelaars doen hun rechten gelden, de stad is een plaats geworden die zin geeft om te kijken, te flaneren of mensen te ontmoeten. De vormkwaliteit van straten, pleinen, kruispunten, gevelfronten en perspectieven is één van de belangrijkste troeven van de hedendaagse stad geworden. Maar vorm is niet alles. Betekenis speelt een belangrijke rol in de waarde die de burgers aan een wijk toekennen en in hun gehechtheid aan die wijk. De geschiedenis kan hierbij een nuttig instrument vormen en zeker de markten zijn een dankbaar onderwerp. Het woord verwijst immers naar één van de vroegste stedelijke functies en roept de drukte, de geuren en de kleuren op van een volks verleden dat des te beter kan worden voorgesteld aangezien er nog tastbare sporen aanwezig zijn in het nog bruisende marktlevens.

DE INRICHTING VAN DE OUDE MARKTPLAATSEN

Het zou een onmogelijke zaak zijn alle plaatsen waarop ooit marktactiviteiten in openlucht hebben plaatsgevonden terug voor dat doel te gaan gebruiken. Wel kan er worden geprobeerd, zoals de Stad Brussel doet, om de oude markt, daar waar mogelijk, terug als stedelijk herkenningspunt te laten functioneren. Meestal bestaat er immers nog een spoor van haar aanwezigheid, een vorm die weliswaar soms niet meer identiek is aan die van de Middeleeuwen of Moderne Tijden maar wel nog oude elementen bewaart. Marktplaatsen hebben vaak een typisch plan – een tot driehoek verbreed kruispunt, een grote, min of meer regelmatige rechthoek waarop straten uitlopen of een ruimte aan deze of gene zijde van een opmerkelijke weg... Het tracé en de esplanades van het Oud Korenhuis, de aansluiting van de Kaasmarkt op de Spooormakers-

straat, de Grote Markt zelf, die in de 14de en 15de eeuw werd heraangelegd tot een rechthoekig plein, het kruispunt van de Grasmarkt met de Bergstraat en de Heuvelstraat en de Varkensmarkt geven blijk van een fysionomie die niet echt tot de hedendaagse, geleidelijk aan genormaliseerde en gerationaliseerde stad behoort.

Vanuit het standpunt van de stadshistoricus zou het aangewezen zijn deze vormen uit het verleden te respecteren omdat ze onvervangbare steunpunten zijn in de stedenbouwkundige strijd versus de banalisering. De ruimten vragen om een eenvoudige, uniforme behandeling, zonder te overdrijven met stadsmeubilair of groenvoorzieningen; voetpaden zijn immers een laat-19de-eeuwse uitvinding terwijl marktpleinen wel elk over een eigen tappunt beschikken.

De veiligheid van de voetganger en parkeerplaatsen voor de auto hebben dit pro-

Een recente renovatie heeft de Oude Graanmarkt op sobere wijze geherstructureerd. Ook al wordt er geen markt meer gehouden, is het plein opnieuw een aangename plek geworden waar het gezellig zitten is, om een babbeltje te slaan of te eten, in één van de meest trendy buurten van de stad.

De Vismarkt, met haar fraaie waterpartij, roept nog vele herinneringen op aan het Koopliedendok, het sluitstuk van het kanaal van Willebroek dat zich hier eertijds bevond. De fontein ter ere van burgemeester Anspach, die vroeger op het de Brouckèreplein stond, vormt het fraaie vluchtpunt van de verschillende perspectiefassen.

gramma wel enigszins doen afwijken. Bovendien eigenen de buurtbewoners zich de ruimte actief toe en brengen cafés en restaurants op een dynamische wijze terug sfeer en kwaliteit in de oude marktplaatsen, zodat de slagkracht van het openbaar gezag enigszins beknot wordt. De stad heeft een drievoudige verantwoordelijkheid: het algemeen belang dienen, tussenbeide komen bij eventuele conflicten tussen de verschillende gebruikers en het verleden en de vormgeving van de stad vrijwaren. De huidige tendens bestaat erin de voetpaden te verbreden en leef-, contact- en consumptieruimten te organiseren rond fontein en/of aan de voet van bomen. Deze aanpak van de openbare ruimte speelt in op de vraag van de buurtbewoners en hangt nauw samen met de nieuwe functies van het stadscentrum zonder het verleden te reconstrueren, een vergeefse en tot mislukking gedoemde aanpak.

Het kruispunt van de Kaasmarkt met de Spoomakersstraat, de oude *Pongelmerct*, is onlangs gerenoveerd. Het wild parkeren werd aan banden gelegd, zodat de plaats aan leesbaarheid en comfort voor de wandelaar en terrasbezoeker heeft gewonnen. De aanpalende bebouwing maakt deel uit van het stedelijk patrimonium en zou niet verminkt mogen worden door de schreeuwerige uithangborden en winkelpuien waarmee ze nu is aangekleed.

Bij een dergelijke inrichting moet er echter voor worden gezorgd dat de nog bestaande getuigen niet uitgewist worden: de tracés van straten, leesbaarheid van pleinen, microreliëfs, opeenvolging en plaats van de bebouwing of kenmerken van oude gevels. In dat opzicht kan alleen maar worden gehoopt op een resolute aanpak ten aanzien van de winkelpuien. De marktruimten en hun onmiddellijke omgeving trekken immers sinds lange tijd nieuwe winkels aan. In de centrumwijken zijn nog tal van oude vitrines bewaard gebleven. In het kader van deze economische heropleving zou er werk moeten worden gemaakt van hun valorisatie zodat hun voornaamste elementen worden behouden. De commerciële architectuur in oude centra kan zich misschien inspireren op het patrimonium rond de oude marktplaatsen om zo tot een vindingrijke vormtaal te komen.

Oude marktplaatsen en nieuwe markten in het huidige stadsweefsel (basis: Urbis)

1. Varkensmarkt
 2. Oude en Nieuwe Graanmarkt
 3. Sint-Goriksmarkt
 4. Kolenmarkt
 5. Markten op de Grote Markt
 6. Oud Korenhuis
 7. Kapellemarkt
 8. Grote Zavel, paardenmarkt
 9. Oude markt
- a. Sint-Katelijnemarkt
 - b. Biomarkt op het Muntplein
 - c. Markt van het Anneessensplein
 - d. Markten van de Grote Markt (bloemen, vogels)
 - e. Souvenirmarkt aan de Grasmarkt
 - f. Kapellemarkt
 - g. Antiekmarkt aan de Zavel
 - h. Oude markt

Prenten op de antiekmarkt, aan de voet van de Zavelkerk.

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE

G. ABEELS, *Le Vieux Marché*, Brussel, 1989

F. ANTOINE, *La vente des biens nationaux dans le département de la Dyle*, Algemeen Rijksarchief, Brussel, 1997

C. BILLEN, L. COOLS, L. GAIARDO en J.-P. GRIMMEAU, *Itinéraire des vitrines à Bruxelles, guide Hommes et Paysages*, nr. 24, Société Royale Belge de Géographie - Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Brussel, 1994

De Sint-Hubertusgalerijen. Geschiedenis en restauratie, Brussel, 1998

T. DEMEY, *Bruxelles: chronique d'une capitale en chantier*, 2 dln, Brussel, 1990-1992

C. DICKSTEIN-BERNARD, *La gestion financière d'une capitale à ses débuts: Bruxelles, 1334-1467*, Annales de la Société royale d'archéologie de Bruxelles, dl. 54,

A. DIEKMANN, *Middeleeuwse ambachten en stedelijk wonen. Eenmansstraat en Oud Korenhuis*, Archeologie in Brussel, 3, Brussel, 1997

A. HENNE en A. WAUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, 3 dln, Brussel, 1845

C. HUBERTY en P. VALENTE SOARES, *De Sint-Katelijnwijk en de oude havendokken*, Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis, Brussel, 1994

J.-P. JACOBS, *Les marchés de l'agglomération bruxelloise*, licentiaatsverhandeling in de geografie, ULB, academiejaar 1966-1967, getypt manuscript

A. SMOLAR-MEYNART, De evolutie van het stadslandschap, in A. SMOLAR-MEYNART en

J. STENGERS, *Het Gewest Brussel. Van de oude dorpen tot de stad van nu*, Brussel, 1989

In dezelfde collectie:

1. HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (NL - FR - ESP - GB)
2. HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (NL - FR)
3. DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (NL - FR - ESP - GB)
4. DE BEGIJNHOFWIJK (NL - FR)
5. DE HEIZEL (NL - FR - ESP - GB)
6. DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (NL - FR)
7. DRIE VOORBEELDEN
VAN PASSAGES UIT DE 19de EEUW (NL - FR - ESP - GB)
SINT-HUBERTUSGALERIJEN - BORTIERGALERIJ - NOORDDOORGANG
8. ANDERLECHT (NL - FR)
DE COLLEGALE - HET BEGIJNHOF - HET ERASMUSHUIS
9. DE ZAVEL DE WIJK EN DE KERK (NL - FR - ESP - GB)
10. DE VIJVERS VAN ELSENE EN OMGEVING (NL - FR)
11. DE SINT-KATELIJNEWIJK EN DE OUDE HAVENDOKKEN (NL - FR)
12. HET LEOPOLDSPARK ARCHITECTUUR EN NATUUR (NL - FR - ESP - GB)
13. DE SQUARESWIJK (NL - FR - ESP - GB)
MARGARETA, AMBIORIX, MARIA-LOUIZA EN GUTENBERG
14. DE ARMAND STEURSSQUARE TE ST-JOOST-TEN-NODE (NL - FR)
15. HET KONINGSPLEIN EN DE WARANDEWIJK (NL - FR - ESP - GB)
16. DE OBSERVATORIUMWIJK IN UKKEL (NL - FR)
17. DE TERVURENLAAN (NL - FR)
18. HET WOLUWEDAL (NL - FR)
19. DE LOUIZALAAN (NL - FR)
20. DE CENTRALE LANEN (NL - FR)
21. SINT-GILLIS VAN DE HALLEPOORT TOT DE GEVANGENIS (NL - FR)
22. DE RINGLANEN VAN HET ROGIERPLEIN TOT DE HALLEPOORT (NL - FR)
23. DE SINT-BONIFATIUSWIJK (NL - FR)
24. DE ONZE-LIEVE-VROUW-TER-SNEEUWWIJK (NL - FR)
25. DE BRUSSELSE KANALEN (NL - FR)
27. GANGEN IN BRUSSEL (NL - FR)
28. UKKEL, HUIZEN EN VILLA'S (NL - FR)

Grafische vormgeving: La Page • Vertaling: Emmy Toonen
Fotogravure: ROscan • Druk: P. François n.v. • Distributie: Altera Diffusion

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Dienst Monumenten en Landschappen
C.C.N. - Vooruitgangstraat 80 - 1030 Brussel - Tel: 0800/13680

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/2000/6860/07

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

Het woord "markten" verwijst zowel naar één van de oudste functies van de stad als naar de marktplaatsen, die een blijvende stempel hebben gedrukt op de Brusselse topografie. De tracés van sommige straten en de vorm of naam van bepaalde openbare ruimten roepen plaatsen op waar vroeger markt werd gehouden, ook al zijn ze zelf al lang verhuisd of verdwenen. Deze bijdrage verdiept zich in de geschiedenis van de Brusselse markten en maakt duidelijk hoe belangrijk ze waren in de ontwikkeling van de verschillende stadswijken. De auteur wijst op de huidige, essentiële functie van de markten, waarvoor sinds kort een hernieuwde belangstelling bestaat.

